

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Archeologisch
RIJKSMONUMENT
PASPOORT

Nr

527250

Romaine, Wikimedia Commons

Het rijksmonument bestaat uit prehistorische grafheuvels, karrensporen, een verdwenen middeleeuws dorp met kerk en wallen, essen, een schans en sprengen

Toponiem
Rijksmonumentnummer
Provincie
Gemeente
Plaats
Kadastrale percelen

BASISGEGEVENS

Oude Kloosterweg/Oud Wolfheze

527250

Gelderland

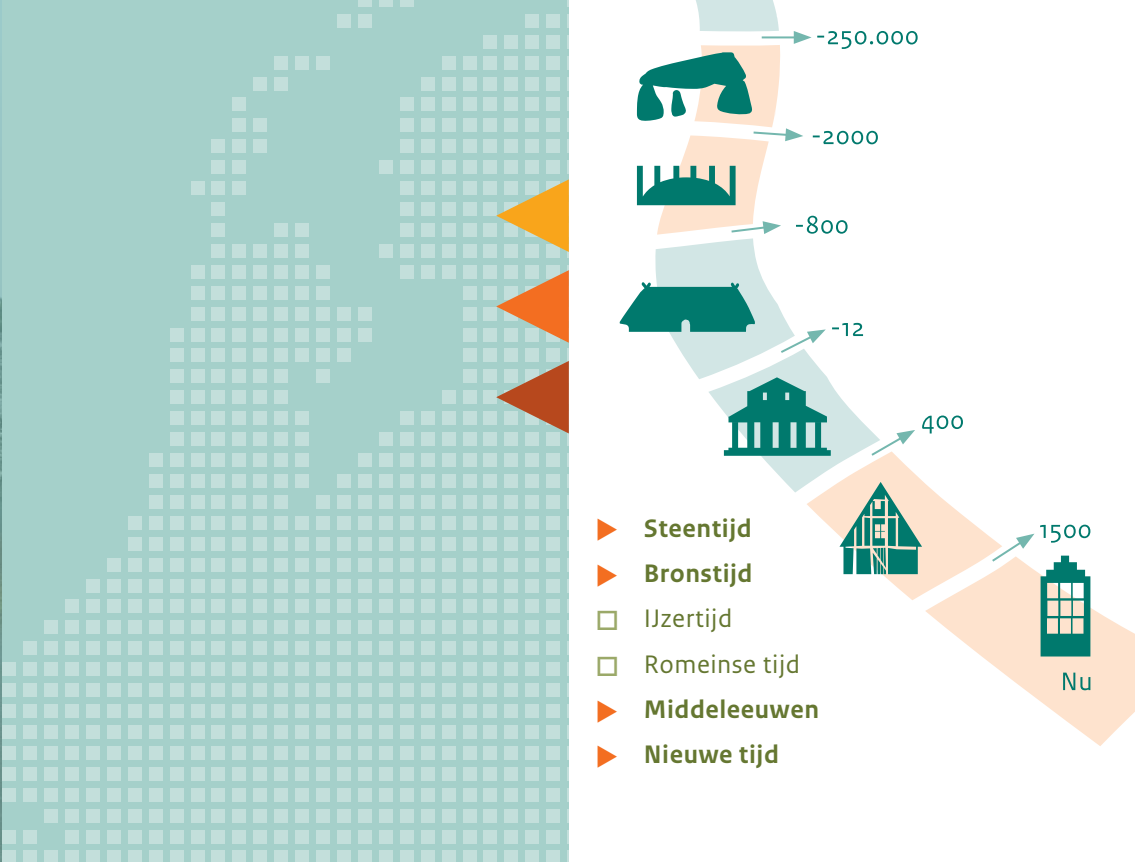
Renkum

Wolfheze

Doorwerth B 464, 539, 540, 542, 543,

576, 599, 601, 602, 603

Oosterbeek B 986, 994

Algemene informatie

Archeologie gaat over speuren naar sporen uit een ver verleden. Veel van die overblijfselen zijn verdwenen en vaak onzichtbaar in de bodem verborgen. Maar soms zijn er ook bovengrondse relictten. Deze zichtbare en onzichtbare resten vertellen veel over hoe mensen vroeger leefden en werkten. Het gebied van de Wolfhezer heide is bijzonder omdat er nog veel, uit verschillende tijden, zichtbaar is. Die overblijfselen zijn de neerslag van een geëlaagde, soms tumultueuze geschiedenis.

Zo lag hier het dorp Wolfheze totdat het in 1585 door Spaanse troepen werd verwoest. De resten bevinden zich in een uitgestrekt natuurgebied met een van de oudste bossen van ons land. Al in de negentiende eeuw trokken landschapsschilders van de Oosterbeekse School naar de heide, om de eeuwenoude eiken en kronkelige beeklopen vast te leggen. Op de Wolfhezer heide vallen archeologie, natuur en de verbeelding ervan samen. <

Verhaal over het rijksmonument [527250]

Het landschap van Oud Wolfheze is door ijs en water gevormd. Tijdens de voorlaatste ijstijd, 180.000-130.000 jaar geleden, duwde het lands dikke grondpakketten op tot ruggen. Zo ontstonden stuwwallen, die na het wegsmelten van het ijs doorsneden raakten door beken. Een van die smeltwaterdalen zou eeuwenlang worden gebruikt, vanaf de prehistorie tot in de nieuwe tijd.

Uit de prehistorie vormen tien grafheuvels de zichtbare overblijfselen van een grafritueel, uitgevoerd door boerenfamilies die ongetwijfeld in de directe nabijheid hebben gewoond. Bij die boerengemeenschappen waren akkerbouw en veeteelt stevig verweven. Ze verbouwden granen en hadden een veestapel van koeien, varkens en schapen. Wanneer iemand overleed, werd het lichaam in een

grafkuil begraven. Daar overheen werden omgekeerde heideplaggen tot een grafheuvel opgestapeld.

De grafheuvels zijn niet uitgebreid onderzocht. Vermoed wordt dat ze uit de late steentijd en midden-bronstijd dateren, meer specifiek de periode van ca. 2400 tot 1100 voor Chr. Een van deze grafheuvels heet de Koningsheuvel, omdat daar – ruim 100 jaar geleden, in 1909 – een fraaie, stenen polsbeschermmer is gevonden, samen met een kleine dolk van metaal en een aardewerken pot. Deze voorwerpen zijn met de dode in het graf meegegeven. Aangezien dit soort objecten vrij uniek zijn, is de overledene door de opgravers als een belangrijk persoon, een koning, aangeduid.

Een andere heuvel is de Kapelheuvel, op pagina 2 afgebeeld, die een stuk jonger is dan de prehistorische grafheuvels. Deze heuvel herbergt de resten van de kerk van het verdwenen middeleeuwse dorp Wolfheze. Dat dorp lag vanaf de negende of tiende eeuw op een belangrijk kruispunt aan de doorgaande weg tussen Arnhem en Utrecht. De oude karrensporen die ook nog zichtbaar zijn, volgen het tracé van deze weg.

Wolfheze was een gehucht dat bestond uit een paar boerderijen, gemaakt van hout en riet. Inwoners leefden voornamelijk van de schapenteelt en akkerbouw. In de late middeleeuwen deden ze aan plaggenbemesting, waardoor essen ontstonden. Dat zijn akkers waarin – eeuwenlang – dikke pakketten met mest gemengde grond is verwerkt. Op die akkers verbouwden de Wolfhezenaren onder andere rogge, boekweit en vlas. Ondanks het feit dat de gemeenschap bescheiden was, beschikte het gehucht vanaf de elfde eeuw over een tufstenen parochiekerk. Ook de inwoners van Heesum en Doorwerth gingen daar ter kerke, totdat deze dorpen zelf een eigen gebedshuis kregen.

Op een strategische plek in het dal van de Wolfhezerbeek ligt een andere verhoging. Uit onderzoek is gebleken dat dit een schans is uit het begin van de zestiende eeuw. In een historisch verslag uit ca. 1581 wordt dit het 'Bolwerck' genoemd, en later het 'Stratius Rondeel'. Dit verdedigingswerk bestond uit aarden wallen en had houten torens op de hoeken. Waarschijnlijk speelde de schans een rol in de Gelderse Oorlogen (1502-1543). Onder aanvoering van hertog Karel van Gelre werden er toen in dit gebied allerlei twisten uitgevochten met de Bourgondische heersers van de omliggende gewesten.

De Tachtigjarige Oorlog was een ander conflict dat van invloed was op het dorp en haar bewoners. Staatse en Spaanse troepen raakten in de buurt van Wolfheze slaags met elkaar. Tijdens Spaanse plundertochten in 1585 werd het dorp volledig verwoest, inclusief de kerk. Na de vernieling keerden de inwoners van Wolfheze niet meer terug. De plek werd door de natuur overgenomen. Zo'n verlaten nederzetting waarvan de contouren in het landschap nog herkenbaar zijn wordt ook wel Wüstung genoemd, Duits voor 'verlaten plaats'.

De ruïne van de kerk werd in 1627 gesloopt en de vrijgekomen bouwmaterialen verkocht. Bijna drie eeuwen na de verwoesting, in 1888, kwam de kerk weer in het vizier. Bij graafwerkzaamheden werden de fundamente van de kerk teruggevonden. Tegenwoordig zijn de funderingen in de Kapelheuvel zichtbaar, evenals enkele wallen die er omheen liggen.

In 1845 werd ten zuiden van het voormalige dorp het treinstation Wolfheze aangelegd. Daar ontstond een nieuw dorp dat eveneens Wolfheze werd genoemd. Het verdwenen dorp kreeg de naam Oud Wolfheze.

Een ander nog goed in het landschap herkenbaar element zijn de sprengen. Deze waterlopen zijn in de zeventiende en achttiende eeuw door mensenhanden ontstaan, al zou je dat op het eerste gezicht misschien niet verwachten. Er is namelijk handig gebruik gemaakt van het bestaande reliëf in het dal. De deels gegraven en deels gekanaliseerde stromen zijn aangelegd ten behoeve van de papierindustrie op de Veluwe. Voor de productie werd hier namelijk gebruik gemaakt van watermolens, aangedreven door waterkracht. Schoon water was ook nodig om papier te kunnen fabriceren.

Een sprengkop: een gat, gegraven in de helling van een heuvel op een plek met voldoende waterdruk. Bronwater stroomt naar de oppervlakte en door een kanalenstelsel naar de gewenste plek.

Onderzoekers rusten uit op de heide bij Wolfheze. De kapelheuvel is in 1893 deels onderzocht omdat men in de heuvel een jachtslot vermoedde, maar het bleken de fundamenten van een kerk.

Waarom bescherming voor de toekomst?

Archeologische resten zijn een belangrijke informatiebron over het verleden. Voor veel perioden zelfs de enige. Alleen de bodem kan ons vertellen hoe de mensen leefden en werkten voordat er geschreven bronnen waren. Maar ook later, als er wel historische bronnen beschikbaar zijn, kunnen archeologische resten ons veel duidelijk maken. In die zin is ook de bodem een archief waaruit geput kan worden om de geschiedenis van de plek te vertellen.

Vanwege de wetenschappelijke waarde en/of belevingswaarde worden archeologische resten beschermd. Dat is nodig omdat het bodemarchief meestal onzichtbaar is en dus kwetsbaar. Bij graafwerkzaamheden kunnen archeologische resten onbedoeld worden vernield. Van sommige terreinen is de waarde zo groot dat ze onder bescherming van de Erfgoedwet vallen. Dit zijn de archeologische rijksmonumenten. Deze rijksmonumenten vragen om alertheid: het gehele terrein is kwetsbaar, niet alleen de zichtbare resten.

Het terrein met prehistorische grafheuvels, karrensporen, een verdwenen middeleeuws dorp met kerk en wallen, essen, een schans en sprengen is een van de ca. 1500 archeologische rijksmonumenten in Nederland.<

Zorgvuldig gebruik

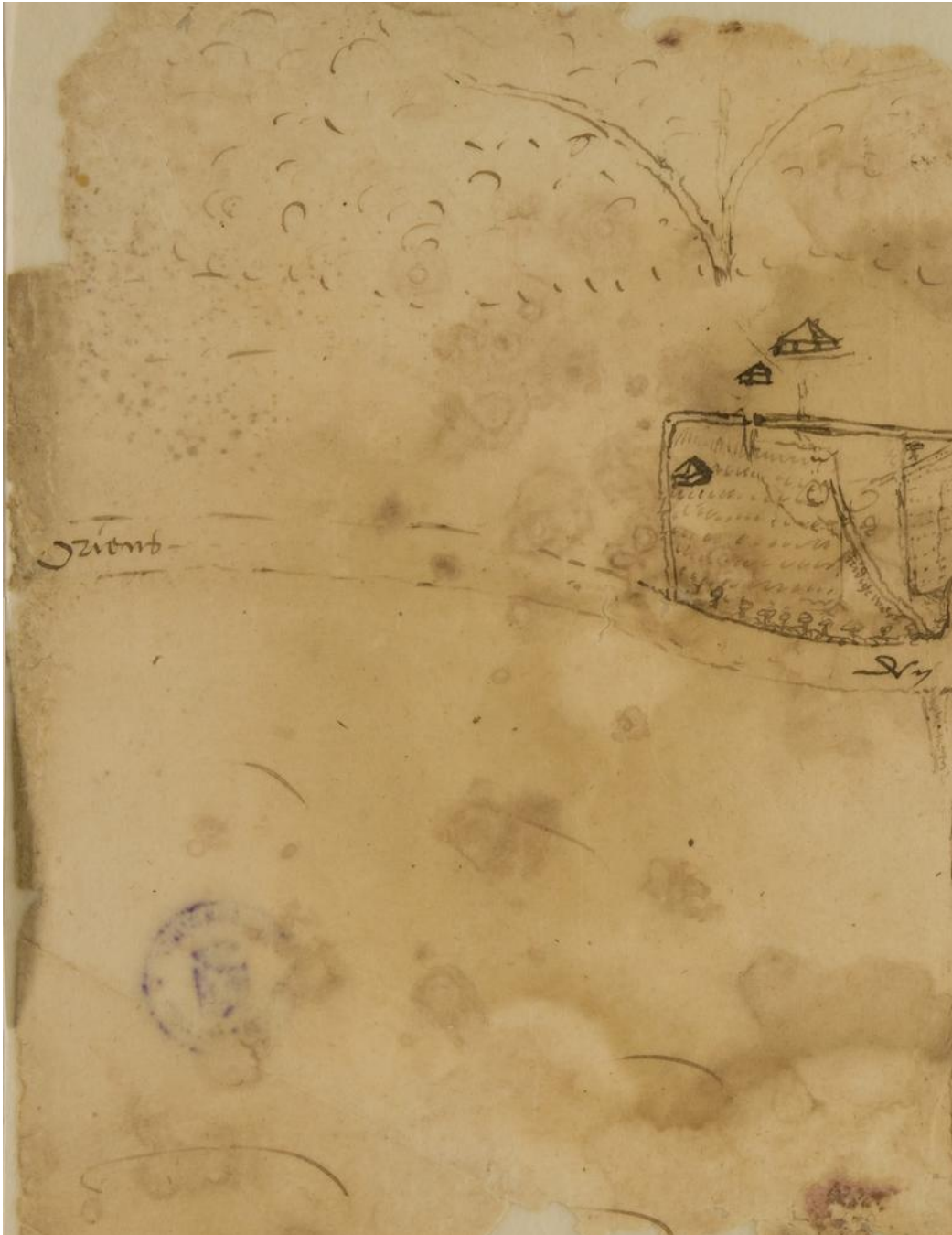
Om archeologische resten voor de toekomst te behouden geldt als vuistregel: hoe minder de bodem verstoord wordt hoe beter. Voor werkzaamheden die het rijksmonument aantasten heeft u daarom een vergunning nodig. Voorbeelden zijn de bouw van woningen of bedrijfspanden, het graven van sleuven voor kabels, leidingen of drainagebuizen, het uitgraven of dempen van sloten en grachten, het verlagen van het maaiveld, het plaggen en diepploegen van grond. Ook voor herstel- en onderhoudswerkzaamheden om het rijksmonument in stand te houden, is soms een vergunning nodig.

Voor rijksmonumenten waar de archeologische resten onzichtbaar en dieper onder de grond liggen is een vrijstellingsdiepte van toepassing. Veel grondwerkzaamheden kunnen tot die diepte (onder maaiveld) zonder vergunning uitgevoerd worden. Ook voor grondboringen tot een diameter van 10 cm is geen vergunning nodig.

De vergunning wordt verleend door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (namens de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap), of – vanaf de inwerkingtreding van de Omgevingswet – uw gemeente.

U kunt bij de Infodesk van de Rijksdienst de brochure 'Vergunningprocedure voor archeologische rijksmonumenten' opvragen waarin meer informatie staat over de gebruiksmogelijkheden van het rijksmonument. Ook kunt u de Infodesk vragen naar subsidiemogelijkheden.
info@cultureelerfgoed.nl
033-421 74 56

Bij uw rijksmonument gaat het om archeologische resten op en/of dicht onder het maaiveld; daarom is er geen vrijstellingsdiepte van toepassing.

Dat Wolfheze omstreeks 1553 niet veel meer was dan een gehucht, blijkt uit deze (proces) kaart. Te zien zijn de kerk, wat boerderijen met akkers en weiden en een omgrachte schans.

